

beleške o sociologiji pesničkog jezika

jan mukaržovski

Sve snažnije se javlja potreba za sociologijom književnosti, tj. za ispitivanjem odnosa između stanja i razvoja književnosti i društvenog života. Sam po sebi, ovaj krug problematike nije novo, tek otkriveno kopno. Celokupna nova književna istorija, s Tenom na čelu, polazi od pretpostavke da je književnost manifestacija društva koja ju je proizvelo, ili – prema Henekinu – prihvatilo. Ovo shvatanje je u toj meri uobičajeno da se protiv njega u poslednje vreme javila opozicija koja tvrdi da istorija književnosti mora biti ispitivana pre svega s obzirom na ono čime se književnost razlikuje od drugih kulturnih pojava; proklamovano je geslo imenitnog razvoja, tj. okrenuta je pažnja prema neprekinutosti i zakonitom unutrašnjem razvoju samo književnosti. Ako se danas ponovo oseća nužnost uzimanja u obzir povezanosti književnosti sa socijalnom sredinom kojoj odgovara i za koju funkcioniše, to nije povratak tradicionalnoj književnoj istoriji. Sve snažnije dijalektičko shvatanje razvoja dovelo je do saznanja da svaka ovolutivna promena, ako treba da bude shvaćena u svojoj punoći, mora istovremeno biti uvedena u dvostruku povezanost, unutrašnju i spoljašnju. Nije, koji predstavlja trajno naučno dostignuće; ubuduće istorija književnosti ne može više biti shvatana kao nepovezani komentar razvoja vanknjiževnih pojava, već kao neprekinut niz, makar i nošen razvojem društva kao reka koritom. U tom smislu sa nova sociologija književnosti suštinski razlikuje od tradicionalne književne istorije. Ali i shvatanje odnosa između književnosti i društva danas je suštinski drugačije nego u vreme tenovske književne istorije. Pre svega, bila je shvaćena važna uloga kolektivne svesti, u kojoj postoje pojedini evolutivni nizovi kulturnih pojava, kao što su jezik, umetnosti (među njima i književnost), nauke, politika itd; odnosi ovih pojedinih nizova pokazali su se kao strukturalni, tj. kao povezanosti rukovođene intencionalnošću, dinamičke i uzajamne. U isto vreme, bio je ustanovljen suštinski značaj razvoja društva za razvoj ove strukture društva koju nazivamo kulturom, kao i svake od njenih komponenti. Sama kolektivna svest, u kojoj kulturne pojave postoje kao povezani evolutivni nizovi, nije smeštena u bezvazdušnom prostoru, već predstavlja svest konkretne društvene celine. Prirodno je da se razvoj ove društvene celine održava u razvoju kulturne strukture i rukovodi njenim pravcem. Ali ni ovdje nije reč o jednostranom odnosu, u kojem su kultura ili bilo koji od njenih nizova pasivni. Nijedan od kulturnih nizova – a među njima ni književnost – nije puki otisak stanja društva u dato doba; ovdje može postojati slaganje, ali i razne vrste neslaganja, sve do potpune suprotnosti. I negativan odnos ostaje važan evolutivni, činilac, sa kojim proučavanje mora računati. Na kraju treba istaći da ni društvo niti književnost određenog doba (baš kao mi bilo koji drugi kulturni niz) ne smeju biti shvatani kao celine u sebi jednorodne, uzajamno povezane jednostavnim nitima odnosa. Društvo je uvek u sebi izdiferencirano i društveno evolutivno zbivanje izvire iz stalne napetosti i borbe međuslojevima ne samo oko političke i ekonomske vlasti, nego i oko funkcije nosilaca kulture; u ovo zbivanje je uključena i književnost, ukoliko na nju utiče razvoj društva ili ukoliko ona, obratno, sama utiče na društvo. Međutim, ni književnost nikad ne teče samo jednom strujom; uvek je raslojena u generacije, škole, i popravili hijerarhizovana u nekoliko sredina, stepenasto raspoređenih s obzirom na središnju osu kulturnog razvoja (tzv. književno središte i periferija); ovo raslojavanje ima svoj odnos – naravno, dijalektički, a nikako automatski neposredan – prema raslojenosti društva.

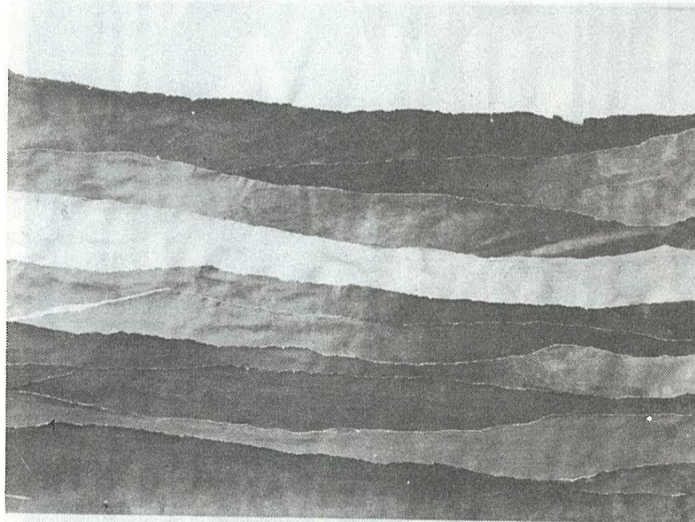
Sa stanovišta današnje metodologije, dakle, odnos između književnosti i društva čini grupu ne samo aktuelnih već i složenih problema: spelt odnosa između obe oblasti višestruk je i veoma promenljiv. Sada se javlja pitanje kojim putem do njega najefikasnije doći. Do sada je najuobičajeniji način pristupa ovim pitanjima bio sa aspekta »sadržine« književnih dela: »sadržina« (tema) je pri tome interpretirana kao socijalna vrednost. To je najlakši, ali i najopasniji put, jer navodi ka suviše pojednostavljenom shvatanju: da se forme društvenog života, prikazane ili naznačene u književnim delima, bez dokaza poistovećuju sa stvarnim stanjem društva; da odnos prema stvarnosti, kakav se javlja u pesništvu, bude bez dalje interpretacije neposredno pripisivan datom kolektivu; da vrednovanje bilo koje vrste, smešteno u književnost, bude smatrano za vrednovanje svojstveno datom kolektivu, itd. Naravno, bilo bi sasvim neispravno isključivati temu iz sociološkog ispitivanja književnosti; primedbe koje smo naveli imaju samo za cilj da upozore na opasnost koja se javlja ako se u prvom redu ili čak isključivo uzima u obzir samo tema. Drugačiji mogući pristup sociologiji književnosti daje najsuštinskija funkcija svake umetnosti – *estetska funkcija*. Naravno, njome se uobičajeno obrazlaže upravo imanentno ispitivanje književnosti, čija osnovna teza glasi da je estetska funkcija činilac koji u pesništvu održava jedinstvo unutrašnjeg evolutivnog zbivanja. Ovo tvrđenje je, doduše, ispravno, ali isto tako je istina da estetska funkcija nije ograničena samo na umetnost, već da se značajno ostvaruje, manifestuje i van oblasti umetnosti i da predstavlja važnu socijalnu funkciju, kako to pokazuje, recimo, estetska funkcija u modi, sportu, stanovanju, jelu, erotici, itd. To znači da književnost – kao i bilo koja druga umetnost – može doći u dodir s razvojem kolektiva upravo posredstvom onoga što je specifično umetničko. Problematika postupka koji u tom slučaju treba izabrati, iziskivala bi, međutim, posebnu studiju.

U ovom članku – u saglasnosti sa njegovim naslovom – pokloničemo detaljnu pažnju tek daljem, trećem pristupu sociologiji pesništva, omogućenom posredstvom jezika, osnovnog pesničkog materijala u najširem

smislu reči. Tvrđnja da je jezik osnovni materijal mogla bi, međutim, izazvati sumnje: da li ne shvatamo materijal suviše usko? Zar nije važno, recimo u prozi, više ono šta se govori, nego verbalna sredstva koja upotrebljavamo da izrazimo sadržinu? Ako ovakva primedba ima makar i izgled opravdanosti, ona može biti mišljena jedino s obzirom na neke tvorevine u prozi; očigledno, bilo bi besmisleno potceniti značaj jezičkog aspekta, recimo, u prozi V. Vančure. Ali i u takvim delima u kojim je jezik, kako izgleda, zaista puko sredstvo saopštavanja sadržine, situacija je ista: upravo čisto komunikativna priroda stila ovdje postoje karakterističan i nepromenljiv sastavni deo celokupnog umetničkog efekta; ni delo te vrste ne vrednujemo kako neposredno komunikativnu manifestaciju (kao što je, na primer, službena vest o nekom događaju), već kao umetničku tvorevinu koja upotrebljava komunikativnu jezičku formu za svoje naročite svrhe. Zato se može reći da svuda u pesništvu – bez obzira na vrstu i pravac – jezik predstavlja važnu komponentu celine, i to komponentu suštinskog značaja, dok sve ostale komponente prolaze kroz njegov medijum. Ali jezik nije samo sistem gramatičkih sredstava i zalih zvučnih simbola (reči), pristupačnih slobodnoj upotrebi: značenje svake reči i svake jezičke komponente uopšte čvrsto je uklopljeno u celokupan značenjski sistem datog jezika i određeno svojim mestom u njemu, a ovaj sistem je, opet, korelat određenog odnosa prema stvarnosti, određenog sistema vrednosti, prema kojem se kolektiv u datom trenutku svog razvoja u toj stvarnosti orijentiše. Ako, dakle, kažemo da je sve što nalazimo u pesničkom delu moralo da prođe kroz medijum jezika, time istovremeno naznačujemo da je pesničko delo posredstvom jezika blisko povezano sa društvom. Pristup sociologiji pesništva sa aspekta jezika ima, pored toga, i tu prednost što konfrontira, sa organizacijom društva, celu pesničku strukturu, a nikako samo jedan njen deo.

Sada je potrebno, pre nego što pristupimo pesništvu, da barem u najgrubljem obrisu, pregledamo odnose između jezika i društva. Prvo pitanje na koje nailazimo glasi: da li društvenoj diferencijaciji odgovara nešto u jeziku? Na ovo pitanje može se odgovoriti pozitivno već na osnovu pukog jezičkog iskustva, ako se setimo kako se često upadljivo razlikuje malin govora pripadnika raznih sredina i slojeva. Ali javlja se i drugo pitanje: kakav je odnos između razuđenosti jezika i raslojenosti društva? Prema shvatanjima moderne lingvistike, oblast svakog jezika razučena je ne samo geografski (u dijalekte) već i nezavisno od prostora u funkcionalne formacije, od kojih svaka u određenoj meri čini osoben sistem, znači jezik u jeziku. Funkcionalna razučena je izgrađena na različitim intencijama sa kojima se jezik upotrebljava, te zato nije odraz diferencijacije društva. Naravno, među jezičkim formacijama postoje i takve koje predstavljaju neposredne korelate društvenog raslojavanja, na primer-gradski jezik nasuprot seoskom, jezik narodnih slojeva u poređenju sa jezikom inteligencije i sl. Njih spontano upotrebljavaju pripadnici određene društvene sredine, ali sasvim je uobičajeno da je društveno svrstani pripadnik jezičkog kolektiva sposoban da upotrebljava nekoliko »socijalnih« jezičkih formacija – prema intenciji sa kojom sprovodi jezičku manifestaciju (recimo, iz obzira prema pripadniku strane sredine sa kojim upravo razgovara). Razne »socijalne« jezičke formacije podleže, svakako, na različite načine ovakvoj funkcionalnoj upotrebi van njihove vlastite društvene sredine; neke od njih ispoljavaju sklonost ograničavanja na odgovarajuće društvo (većina tzv. posebnih jezika, a među njima naročito sleng kriminalaca).

Već u jezičkim formacijama koje neposredno odgovaraju društvenoj razučenosti, umeće se između jezika i društvene organizacije intencionalnost sa kojom se jezik prilikom datog iskaza upotrebljava. Još jasnije se intencionalnost ostvaruje kao činilac koji reguliše odnos između jezika i društva u takvim jezičkim formacijama koje nemaju jednoznačan odnos prema društvenoj slojevitosti, kao što su, recimo, parovi – književni i govorni jezik, ili intelektualni i emocionalni jezik i sl., ukoliko, kod funkcionalnih jezika u užem smislu reči, čija se upotreba u svakom konkretnom slučaju rukovodi jedini ciljem manifestacije i situacijom. Ove formacije nisu svrstane; na primer, književni jezik je na raspolaganju svakom članu kolektive u određenim situacijama i za određene ciljeve i manifestacije. Naravno, one mogu biti posredno socijalno svrstane, kao recimo u kolektivima u kojima između nižih i viših slojeva postoji razlika u stepenu školskog obrazovanja – tako poznavanje književnog jezika može postati obeležje socijalne pripadnosti; obratno biva sa bogatijom i raznovrsnijom upotrebom emocionalnog jezika u nižim slojevima, koju, u višim slojevima prigušuje cenzuralna konvencija.

Takođe, ne treba zaboraviti da svaka situacija u kojoj se jezička manifestacija ispoljava i svaka intencija koja njome upravlja, sadrže socijalne elemente, od kojih je najvažnija tzv. socijalna usmerenost (o tome videti članke V. Vološinova *Konstrukcija iskazivanja i Slovo i jego socijalna funkcija* u časopisu *Literaturnaja učeba*, 1930). Socijalna usmerenost znači svest o odnosu između socijalnog položaja govornika i slušaoca i njegovog odraza u jezičkoj manifestaciji. Tako će se, na primer, obraćanje mladog čoveka starome razlikovati u nekim jezičkim svojstvima (intonacija, izbor reči, itd) od iskaza adresovnog vršnjaku; isto tako, drugačije će razgovarati pripadnik određenog socijalnog sloja sa pripadnikom višeg ili, obratno, nižeg sloja, nego sa pripadnikom svoga sloja, itd. U današnjem socijalnom kontekstu nema oštrih razlika između raznih nijansi socijalne usmerenosti, jer je sama društvena raslojenost u poređenju sa predratnim stanjem smanjena; uprkos tome, i danas socijalna usmerenost čini suštinsku komponentu sociologije jezika. Jezička sredstva, pomoću kojih se izražava, biraju se ne samo iz »socijalnih« jezičkih formacija, o kojima smo sada govorili, već i iz čisto funkcionalnih formacija, o kojima smo sada govorili; tako je, na primer, verovatno da ćemo se pre susresti sa književnim elementima u govoru mladog čoveka sa starijim, ili sa nadređenim, nego u razgovoru vršnjaka.

Celokupna širina jezičke oblasti upotrebljava se, dakle, kao skup korelata prema pojedinim pojavama socijalne razuđenosti; međutim, jezik je povezan sa socijalnom razuđenošću ne samo čitavom svojom širinom, već i celom složenosti svog sistema. To znači da bilo koja jezička komponenta, počev od zvuka i sve do najsloženijih značenjskih konstrukcija, može neposredno ili posredno dobiti važnje socijalne karakterizacije. Već smo govorili o intonaciji koja je često sama sposobna da socijalno svrsta pojavu, inače indiferentnu sa ostalim aspektata. Jednako važan činilac jeste izbor reči: poznato je da postoje čitave grupe reči koje su blisko povezane sa određenim socijalnim sredinama (druge sredine imaju za njih sinonime); ali i reči same po sebi socijalno indiferentne mogu često dobiti važnje socijalne karakterizacije, ako svojim značenjem ukazuju na takvu predmetnu oblast sa kojom data socijalna sredina svakodnevno dolazi u dodir. Sredstvo socijalne karakteristike mogu postati i oblikovano-tvoračke pojave (suvišak deminutiva u češkom narodnom govoru) ili sintaksičke (recimo, sintaksičke posebnosti službenog stila). Najzad, treba računati i sa tim da bilo koja jezička komponenta, uvedena u odnos prema socijalnoj raslojenosti, povlači za sobom i druge komponente; tako, recimo, intonacija može uticati na sintaksičku konstrukciju, na izbor reči, itd.

Odnos između jezika i društvene razuđenosti treba u celini označiti kao dijalektički. Unutrašnja diferencijacija jezika u jezičke formacije nije veran i pasivan odraz društvene razuđenosti: među njima postoje moguća slaganja i neslaganja, kao činjenice sociologije jezika. Karakterističan slučaj neslaganja između jezika i društva može se uvesti iz savremenog doba: može se već bilo utvrđeno da jezik »viših« slojeva, koji je do sada zadržavao blisku povezanost sa književnim jezikom, odjednom prima mnogo elemenata iz narodnog jezika, pa čak i vulgarizama; u jeziku »nižih« slojeva – može se, obratno, primetiti brzo zblizavanje sa književnim jezikom, preuzimanje reči i celih obрта, posebno tome gde je u govoru reč o temama do tada retkim u tim slojevima. Statički vrednovane, ove pojave znače da se jezička diferencijacija ne poklapa sa društvenom: međutim, kod dinamičkog vrednovanja (evolutivnog) otkrivamo u tome jezički odraz težnje – karakteristične za naše doba za socijalnim izjednačavanjem.

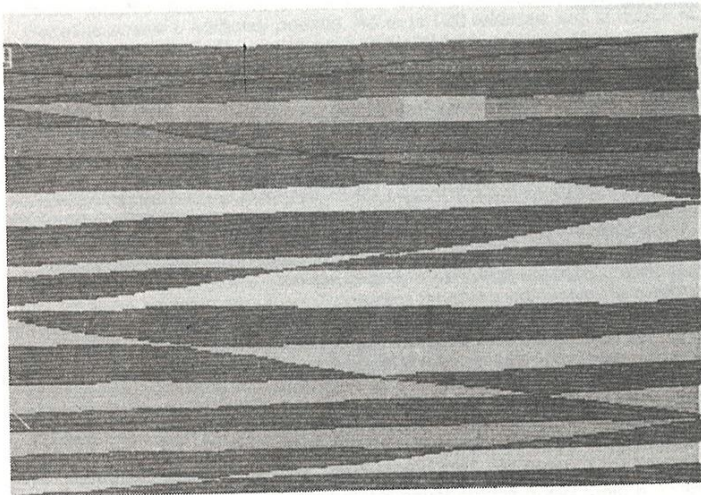
Sada pristupamo sociologiji pesničkog jezika. Sve što je bilo rečeno o sociologiji jezika uopšte, tiče se i pesničkog jezika. Međutim, ne može se reći da je važenje ovih socijalnih jezičkih vrednosti u pesništvu uvek isto kao i u komunikativnim manifestacijama; treba računati sa mogućnošću deformacije materijala. Sociološko ispitivanje jezika u pesničkom delu može imati dva cilja: istraživača može zanimati način na koji su socijalne vrednosti sadržane u jeziku bile iskorišćene kao komponente pesničke strukture, ili istraživač može – polazeći od jezika – postaviti pitanje o odnosu dela kao celine i sastava kolektiva kome je namenjeno. U prvom slučaju zapravo je reč o pukoj aplikaciji rezultata sociologije komunikativnog jezika u oblasti pesništva (ako se, na primer, postavi pitanje kako su osobe epskog dela socijalno okarakterisane svojim jezičkim iskazima), a tek u drugom slučaju je reč o stvarnoj sociologiji pesništva. Ovde se javlja veoma složena problematika, jer se neprestano moraju imati na umu tri strukture: društvo, jezik, umetničko delo. Stvarna sociologija pesništva, zasnovana na pesničkom jeziku, pretpostavlja podrobno obrađenu sociologiju datog jezika, što u češkom jeziku, naročito savremenom, još ne postoji. Zato ćemo se u našoj studiji ograničiti na dva mala primera.

Prvi se tiče jezika Nerudine poezije: činjenice o koje se oslanjamo, već su dobro istaknute u studijama Arne Novaka i F. K. Šalde. Dovoljno je već

poznato da je glavna odlika Nerudinog pesničkog govora prozaizacija, odvajanje od pesničkog stila. »Osvojio je za poeziju utiske, gledišta, osećanja, shvatanja, izraze i reči koje behu smatrane za potonule u blato dana i običnosti« (Šalda, *Boje o zitreku – Borbe za sutrašnjicu*). Ova pojava karakteristična je za to razdoblje i zajednička je Nerudi i njegovom uzoru Hajneu, kao i pesniku sa kojim je Neruda često upoređivan, Rusu Njekrasovu. Ali prozaizacija može biti različita; ona, sama po sebi, nikako nije retka u istoriji pesništva, javlja se po pravilu kao reakcija na naglašenu »poetičnost« verbalnog poetskog izraza. I u češkom pesništvu se pojavila još nekolikoputa posle Nerude. Dovoljno je pomenuti imena Mahara i Geinera, koji su, svaki na svoj način, prozaizovali izraz, i to drugačije od Nerude. Osobeno obeležje nerudovske prozaizacije jeste da se ona podstiče sredstvima gradskog govora, tačnije rečeno, praškog govora. »(Neruda) je imao strašnu hrabrost da uzme reči sa ulice, neumivne i neočešljane, kako ih je našao, i pretvorio ih u glasnike, večnosti« (Šalda, *Borbe za sutrašnjicu*). Treba podsetiti da ovde nije bila reč o pukoj dekorativnoj »obojenosti« jezikom određene sredine, već o stvarnom nasilnom upadu tuđeg i neuobičajenog elementa u pesnički jezik. O tome svedoči i okolnost na koju je upozorila nedavna studija o Nerudi u Šalidinom Zapisniku (VI str. 334) – kao suprotnost »rečima iz narodnog i uličnog jezika« (npr. repetit, vandrovnik, usta usta škytot – povratnik, skitnica, pućiti usta, štucati), u Nerudinom stilu, s druge strane, postoje »veštačke, čak rafinovane nove reči« (oko dostrehlo, šklebina, oslnna zare žilobné probihá – oko zapazilo, iskezina, bleštavi sjaj, žilovno protiče). Ove nove reči, očigledno, treba da naglase tuđe, »ne pesničke« reči, da pojačaju napetost između njih i ostalog verbalnog materijala. Ka gradskom životu ukazuje kod Nerude i predmetna oblast iz koje crpi svoje reči, a često i teme ili bar njihovu obojenost. Imamo na umu predmetnu oblast života u domaćinstvu (reči kao što su svétnička, seslička, postel, chvošte – sobica, hoklica, krevet, metla; slike kao što su »slunce-kolébka, »jak bych seděl v mléčné lázni na máslovém na polštáři« – »sunce-kolébka«, kako bih sedeo u mlečnoj banji na buteru od jastuka«; teme kao što su poređenje groba sa sobom u jednoj od pesama ciklusa *Matičce-Majčici*) (v. A. Novak u *Studijách o Janu Nerudovi – Studie o Janu Nerudi*, 14: »Neruda više ne prikazuje uravnotežene i primitivne seoske prilike, u kojima je Erben našao svoj dom: socijalne protivrečnosti grada i njegovog proletarijata baladske su teme Nerudine). Krug »gradskih« socijalnih pojava povezan je sa gradom samom svojom suštinom; što se tiče predmetnih oblasti domaćinstva i porodice, i one se mnogo jasnije javljaju u gradu, naročito u sredini siromašnog stanovništva, upućenog u najvećem delu svakodnevice, a često i u čitavom njenom toku, na zatvoreni prostor stana, nego na selu, gde je mesto radnje svakodnevnog života čitav ekonomat (uključujući u to i polja), i gde se porodični odnosi u mnogim pogledima stapaju sa životom celog seoskog kolektiva. To što je Neruda uobličio narodni stil može se imanentno tumačiti kao reakcija protiv stilskog principa Nerudinog neposrednog prethodnika K. J. Erbena. Naime, Erbenov stil je izrazito književni, čak izrazito arhaičan pesnik se ne boji ni morfoloških arhaizama, kakav je poznati aorist »zdívže« – »podiče« u pesmi *Zahorova lože – Zahoržova loža*). Prirodno je da Neruda reaguje narodnim bojenjem, kao što je nekada Maha reagovao na narodni – naravno, seoski narodni – stil Čelakovskog i njegove škole uvođenjem književnog u svoj stíl. Takvo je negativno imanentno svrstavanje. Sa aspekta pozitivne motivacije, može se pomišljati na povezanost sa baroknom poezijom, srećno neznačenom u već navedenoj Šalidinoj studiji u *Zapisniku*: poznata je sklonost barokne poezije prema narodnim, čak i vulgarnim izrazima.

Ali tumačenje sa stanovišta imanentnog razvoja ostavlja, međutim, nerazrešeno pitanje zbog čega je Neruda posegao upravo za gradskim narodnim govorom. Ovde je neophodno uzeti u obzir i socijalnu motivaciju. Pre svega, setimo se razvoja Praga u godinama od 1816. do 1828, koji je pojačao specifična obeležja gradskog života i okružio ih privlačnošću novine (Z. Nejedlý, *Bedrich Smetana, III, 24*). *Pravo sociološko obrazovanje, međutim, pruža razvoj savremenog češkog društva. Pažnje vredno obeležje jeste okolnost da se u Nerudino doba radikalno menja pojam naroda. Do tada je reč »narod« uglavnom označavala ljude na selu. Sam Neruda o tome Oblemički piše u članku Ze vazduchu – Iz vazduha, objavljenom u knjizi *Brazy života – Slike života* (v. *Sebrané spisy Jana Nerudy, Literatura I, Praha, 1910, str. 29*): »Reč »narod«, gospoda (tj. Nerudini protivnici) razumeju uglavnom kao seoski narod, dodajući samo delimično građane sa sela uz to«. Izraz »seoski« koji je Neruda ovde upotrebio pokazuje – posebno u spoju sa oznakom »seosko građanstvo« – na svoju suprotnost, tj. gradski narod, uglavnom praški. Objasnjenje glasi: u šezdesetim godinama dolazi u Češkoj do značajnog socijalno-političkog pomeranja, i to takvog da se dotadašnji češki kolektiv, »češki«, doduše, u teritorijalnom smislu, ali raznorodan sa višim nemačkim ili dvojezičkim slojevima, cepa u dva jezički istovodna kolektiva, češki i nemački.*

Ovo radikalno pomeranje može se jasno okarakterisati poređenjem dva navoda. Još 1851. godine Havliček motivise u *Slovanu* potrebu za reprezentativnim češkim pozorištem ovim rečima: »Bez pravog pozorišta narodni govor ne može se ponovo vratiti u plemenitije kuće, iz kojih je do sada bio isključen«. Godine 1864. o istoj stvari izjašnjava se Karel Frič u brošuri *Stavme velké národní divadlo – Izgradimo veliko narodno pozorište*, na sledeći način: »Izgradimo narodno pozorište za naš narod, za našu decu i decu naše dece, dokažimo im da smo, oslobođeni svake sebičnosti, mislili na njih, a oni će nas blagosiljati...³ U prvom, Havličekovoj izjavi još odjekuje tendencija koja želi da pridobije sve slojeve kolektiva koji živi na češkom tlu, tendencija koja je pratila češko kulturno, a posebno književno zblivanje od početka preporoda (v. našu studiju *Polákova Vznešnost přírody – Polákova Uzvišenost přírody, Praha, 1934*). K. Frič, međutim, u šezdesetim godinama, računa (u duhu doba) očigledno samo na češko stanovništvo. Karakteristična je u ovom kontekstu i okolnost da se počev od šezdesetih godina u javnim izjavama neprestano naglašava celovitost češkog naroda; v. Nerudinu izjavu o pozorišnim svečanostima 1868. godine: »16. maja prošle godine naš narod se opet osećao kao ceo narod, sžan, već besmrtn.«⁴

Jezičko ujedinjenje češkog kolektiva ostvareno je, naravno, po cenu unutrašnje političke podele, na staročešku i mladočešku stranku: jedan od glavnih razloga ove podele bio je različit stav prema plemstvu, koje je za staročehe bilo nezaobilazni činilac u narodnom telu. Osamostaljenje kolektiva češkog jezika značilo je gubitak slojeva koji su do tada u društvenom, ekonomskom, a delom i kulturnom pogledu bili rukovođeći; to je, međutim, u određenoj meri već unapred bilo kompenzovano ekonomskim i kulturnim razvojem gradskog stanovništva, posebno praškog, u prethodnim decenijama (v. o tome spis Z. Nejedlý, o B. Smetani, III i IV). Gradsko stanovništvo koje je uključivalo i novostvoreni sloj češke inteligencije, preuzelo je vodstvo.⁵ U ovim okolnostima bilo je prirodno da Prag postane središte interesovanja i u književnosti; ova tendencija javila se još davno pre šezdesetih godina, u predmartovsko doba, kada »istovremeno s razvojem novog Praga kod nas brzo i snažno cveta gradska novelistika, naime pripovetke koje prikazuju tadašnji Prag« (Z. Nejedlý, B. Smetana, III, 42). Kod Nerude je dovoljno setiti se njegovih mnogobrojnih praških feljtona, nekih *Arabeski*, a naročito knjige *Povidky malostranské (Pripovetke sa Male strane)*. Međutim, time još nije dovoljno objašnjeno prodiranje građanskog rečnika u jezik Nerudine poezije, koje se svojom drskom nasilnošću razlikuje od mirnog i postepenog uvođenja gradske tematike u književnost. Može se govoriti o stvarnom upadu stranog elementa u poeziju, elementa koji je došao iznenađeno i neočekivano (kako je to očigledno iz negativnog stava kritike i javnog mnjenja), koji se pojavio kao propratna pojava ne samo dugoročnog razvoja češkog građanstva, već i kao odraz radikalnog društvenog, političkog i nacionalnog pomeranja, gotovo istovremenog su Nerudinim pesničkim počecima, koji je postao kvasac celokupnog češkog života u šezdesetim i sedamdesetim godinama. Takva je, čini nam se, bila socijalna motivacija osnovnog stilskog principa J. Nerude.

Drugo pitanje o kojem želimo da raspravljamo, vremenski je povezano s prethodnim, jer se tiče prve poslerudovske generacije; razlikuje se, međutim, od prve time što ovoga puta nije reč o pretežno leksičkim pitanjima, već o zvučnoj komponenti jezičkog sistema, i to o jednoj od najsuštinskih, intonaciji. Oba momenta korisna su za našu analizu: vremenska povezanost olakšaće tumačenje društvenog stanja; raznolikost komponenta o kojoj je reč omogućava nam da pri najmanjem broju primera zahvatimo što je moguće širu oblast jezika. Poznato je da su Vrhlicki i Čeh, obojica pripadnici i predstavnici pesničkog pokoljenja koje je prvi put istupilo u nekoliko almanaha s kraja šezdesetih godina, kao osnovni elementi njihove poezije istaki melodiju rečenice (intonaciju). Gradili su rečenicu sa značenjskog aspekta, tako da nijedna reč sama po sebi ne privlači pažnju i tako se ne osamostaljuje u zvučnom pogledu; pri tome su upotrebljavali značenjska klišeja (konvencionalna spajanja nekoliko reči), ili su gomilali reči istog značenja za izražavanje samo jednog značenja i sl. Rezultat je bila veoma kontinuirana intonaciona linija, koja je funkcionisala kao činilac značenjskog nijansiranja stiha: rečeničko raščlanjavanje se nije poklapalo sa metričkim, tako da su na kraju stihova nastajala »prebacivanja« najrazličitije važnosti i vrsta. Kadence kojima su završavani stihovi, do tada veoma jednolične, postale su šareno raznovrsne prema tome da li je kraj stiha dolazio usred tesnog sintaksičnog povezivanja, ili između dva samostalna člana rečenice, ili iza crtice, tačke i zarezne pauze, uzvika, znaka pitanja, tačke, dvo-tačke, nekoliko tačkica. Kontinuiranost intonacione linije doprinosile su i reči sa snažnom emocionalnom obojenošću, koje su takvom svojom obojenošću jačale uzlaznost melodije. Moguće je pokazati u razvoju same poezije kako je došlo do ove naročite upotrebe rečeničke intonacije: evolutivna nužnost nametala je paralizovanje, na neki način, automatske pravilnosti metričke osnove, prema kojoj je počela da teži već poezija grupe *Maj*, a koju je do krajnjih posledica razvilo upravo pokoljenje grupe *Ruch (Pokret)*. Pored toga, tu je svakako postojao i strani uticaj pesnika V. Igoa. Ali ni ovde objašnjenje koje se ograničava na književnost ne pruža sasvim jednoznačan rezultat: paralizovanje metričke pravilnosti moglo se odvijati drugim putem; prilikom uticaja strane književnosti uvek se postavlja pitanje zbog čega upravo u datom trenutku deluje. Zato sociološko objašnjenje i ovde ima svoje mesto i značaj.

Počecima podsećanjem da je intonacija kakvu su u poeziji stvorili Vrhlicki i Čeh imala patetičan, čak – prema uobičajenoj književnoistorijskoj formulaciji – retorički karakter. Potrebno je, dakle, razmotriti stvarno govornišvo iz šezdesetih i sedamdesetih godina, koje su predstavljali Sladkovski i Rigr. Na pitanje kakav je bio njegov stilski i zvučni karakter, pokušaćemo da odgovorimo (usled nedostatka prostora za detaljnu analizu) sa nekoliko karakterističnih navoda. Arne Novak karakteriše Sladkovskog kao »govornika koji emocionalno osvaja velikom snagom slikovitog izražavanja i oduševljenim patosom« (*Přehledné dějiny české literatury*, 3. vyd. 271 – *Pregled istorije češke književnosti*); dramatičar Jan Bartoš o njemu veli:

»Ovaj duh, tako jednostavan, neposredan i logičan, u trenucima u kojima je bio pozvan da izrazi osećanja masa koje su došle da ga slušaju, nije umeo da nađe izraz koji bi bio u saglasnosti sa uzbuđenjem koje je osećao – govorio je u složenim, gotovo nerazumljivim periodima, sa veličanstvenom ali teškom monumentalnošću klasičnih govornika (*Národní divadlo a jeho budovatelé – Narodno pozorište i njegovi graditelji*, str. 184). O Rigru navodimo karakteristiku, naravno samo prigodnu, kakvu je dao sam Vrhlicki u pismu svom stricu: »Nikada neću zaboraviti trenutak kada je Rigr, govornik hladne promišljenosti i logičkog suda, pogledom na oduševljeni narod bio izazvan do oduševljenja mladića, ponesen do lavovske strasti, tako da je razdvajao pravilne tokove misli u svom govoru i sve više u rečenicama – ditirambima davao oduška svojoj duši i oduševljavao slušaoce.«⁷ Sve ove karakteristike naglašavaju patetičnost kao suštinski sastavni deo tadašnje govorničke tehnike; dve od njih govore o konstrukciji rečenice, a jedna naglašava čak i znatnu dužinu i složenost rečenica. Sličnosti ima dovoljno da bismo na osnovu njih mogli zaključiti do koje su mere pesništva i govornišvo toga doba izvirali iz istog izvora. Kada bi trebalo da sledimo liniju patosa, mogli bismo ukazati i na likovnu umetnost, na generaciju koja je ukrašavala Narodno pozorište, te navesti primere sklonosti ka patetičnoj alegoriji, parafrazi uvek iste teme – narod. Međutim, nama je stalo da ukažemo na socijalnu osnovu svih ovih slaganja između raznih oblasti kulture.

Već smo u prethodnom primeru prikazali socijalno i političko pomeranje koje je u šezdesetim godinama jezički ujedinilo nacionalni kolektiv.

Treba dodati da je time bila neobično buđena energija tog kolektiva. Kao samo jedan primer navodimo reči Nerude, napisane posle niza godina u članku – komentaru objavljenog govora K. Sladkovskog: »Kakvo je to bilo doba godine 1860. i godina koje su sledile!... Oduševljenje je plamsalo do neba, a moglo je ostvariti čuda. Poverenje u budućnost, a u tom poverenju snaga džinova.« Naravno, ubrzo je došlo do političkih neuspeha i unutrašnjih sukoba, ali još oko 1868. godine piše istoričar: »Politički izgubljene bitke nisu smanjivale već zapravo uzdizale snažnu narodnu samosvest do svečanog raspoloženja« (Bartoš, nav. delo, str. 205.). A savremenik i svedok Vrhlicki, u već navedenom pismu o postavljanju kamena temeljca za Jungmanov spomenik, pisanom 1872. godine, znači ubrzo posle brisanja fundamentalni, opisuje raspoloženje na svečanosti ovim rečima: »Beše to praznik ispunjen velikom radošću; svako koga smo sreli sijao je, i oni ravnodušni su se tih dana smešili, a nebo se smejal sa nama.« Iz iste godine je i njegovo pismo bratu o pesnikinji K. Svetloj, u kojem pesnik veli: »Neko je tumačio kako Svetloj nedostaje klasičan mir – što je glupost bez premca – jer šta je to mir? Trulež, stagnacija – a mi hoćemo život, bujan, vreo, koji kipi, makar u njega i kanulo malo pelina.« (*Mladá léta J. Vrchlického*, str. 32. *Mlade godine J. Vrhlickog*). I ove reči se mogu tumačiti posebno u vezi sa prethodnim navodom, kao svedočanstvo o opštem stanju duha. Situacija, koja je izazvala ovakvo stanje, jasna je: češki kolektiv, ostaje – otcepljenjem od nemačkog stanovništva – bez viših slojeva i postaje, doduše privremeno socijalno nepotpuna formacija, sa ograničenom mogućnošću obavljanja određenih funkcija, ali ovo ograničenje nije bilo ni izdaleka tako suštinsko da bi moglo ugroziti sposobnost života kolektiva, već je, naprotiv, budilo energiju za izjednačavanje nedostataka. Tako, na primer, u trenutku kada je iz naroda bilo isključeno plemstvo, koje je u ranijim uslovima bilo nosilac feudalne tradicije češke države, mladi kolektiv uzdiže državno-pravnu ideju, istorijski motivisanu; u vreme kada su otpali slojevi koji su do tada bili nosioci kulture društvenog saobraćanja, »Narod sebi«⁸ gradi veliko reprezentativno pozorište koje odgovara daleko većoj ravni društvene kultivisanosti od one koju je do tada posedovao.⁹ Tačno je istakao u već pomenutim navodima Neruda da je čelo ubo razdoblje samo sebe doživljavalo kao prelazno, pripremno; otuda žurba i radosno uzbuđenje uprkos unutrašnjem nemiru češkog života i mnogim neuspesima, doživljavanim kao propratne pojave uzlaznog razvoja. Ako ovome dodamo i procvat industrije u šezdesetim godinama, prelazno oslabljen tek krahom iz 1873, kao ekonomsku osnovu ovog razvoja, sve su glavne komponente istaknute. U ovim okolnostima, prirodno je da sklonost društvenog života prema patosu biva praćena i jačanjem emocionalne funkcije u jeziku, što je za posledicu imalo i prekomernu upotrebu jezičkih sredstava koja izražavaju emocije. Ova jezička tendencija koja se neposredno pre toga snažno manifestovala, recimo u govorništvu, našla je put i do poezije, gde se, u saglasnosti sa imanentnim evolutivnim smeranjem, posebno manifestovala naročitim formacijom rečeničke intonacije.

Primeri koje smo naveli nemaju ambiciju za važenjem drugačijim od ilustrativnog. U okviru kratkog članka nije bilo moguće iscrpeti sve, pa čak ni najtipičnije varijante odnosa između pesničkog jezika i društva; posebno nije bilo moguće navesti nijedan primer složenog negativnog odnosa. Zadatak naše studije bio je samo da ukažemo na aktuelnost sociologije pesničkog jezika i na njen značaj za istoriju književnosti.

Prevod s češkog: Aleksandar Ilić

1935.

Napomene:

- 1 »Gradska« obojenost ostala je obeležje Nerudine poezije i u poznom stvaralaštvu, kada je već davno iščilela njena revolucionarna obojenost. O knjizi *Prosté motivy – Jednostavni motivi* tačno piše književni istoričar: »Neruda, sin grada, uvek očuvava nekakvu uzdržanu i nepoverljivu distancu prema prirodi, to jest on je mrzovoljan i zatvoren posmatrač i stranac tamo gde su se seljaci Čelakovski i Halek osećali kod kuće.« (A. Novák, *Jan Neruda*, II vyd. Praha, 1914, str. 59).
- 2 Uporediti i sa Mahininim izjavama o »neprestanom prekopavanju u starim češkim knjigama« kao sredstvu stilskog vežbanja, o njegovom toplom odnosu prema rukopisima i hladnom stavu prema narodnoj pesmi u knjizi Sabine *Úvod povahopisný – Úvod u proučavanje karaktera* (Thonovo izdanje *Vybranych spisů K. Sabiny*, sv. II – *Izabrani spisi K. Sabine*).
- 3 Oba navoda su preuzeta iz knjige Jana Bartoša, *Národní divadlo a jeho budovatelé*, Praha, 1933, str. 93. i 169. (*Narodno pozorište i njegovi graditelji*) – tamo su, naravno, upotrebljeni u drugačijem kontekstu.
- 4 Podvukao J. Mukaržovski. Navod preuzet iz pomenutog dela J. Bartoša, str. 227.
- 5 Uporediti Nerudinu izjavu u već navedenom članku *Ve vzduchu – Iz vazduha*: »istina je, hvala bogu, da je seoski narod naša snaga, naše jezgro. Iz njega je izrastao treći stalež, koji ovim staležima na korist i čast služi, stalež obrahovnih ljudi.«
- 6 Nerudine pripovetke govore o događajima u starom i slikovitom praškom kvartu Mala strana (prim. prev.).
- 7 Navedeno prema knjizi B. Fridy, *Mladá léta J. Vrchlického*, Praha, 1931, str. 56 (*Mlade godine J. Vrhlickog*).
- 8 Na praškom Narodnom pozorištu isplan je karakterističan natpis: *Narod sebi*. (prim. prev.)

(Iz knjige *Kapitoly z české poetiky*, I, Praha, Svoboda, 1948.)